

А. РИЗАХОДЖАЕВ¹✉, Н. БАТЫРОВА², А. ТҰРСЫН², Ғ. ҚОЙШИНОВА³

¹Орталық Азия инновациялық университеті

(Қазақстан, Шымкент), E-mail: manamolot@mail.ru

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, (Қазақстан, Түркістан)

³Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, (Қазақстан, Өскемен)

ТУРИЗМ ЖӘНЕ ДЕСТИНАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада туристік дестинациялардың дамуының экономикалық аспектілері қарастырылады. Зерттеу туристік дамудың негізгі теориялық модельдерін талдап, әртүрлі көзқарастардың күшті және әлсіз жақтарын көрсетеді. Авторлар инвестициялар, инфрақұрылым, әлеуметтік-экономикалық жағдай және институционалдық қолдаудың дестинацияның тартымдылығы мен тұрақтылығына әсерін талдайды. Нәтижелер көрсеткендей, дестинацияны дамыту тек экономикалық көрсеткіштерге емес, сонымен қатар әлеуметтік қолдау мен инфрақұрылым сапасына да тәуелді. Мақалада ұсынылған идеялар экономикалық факторларды үйлестіру, бірнеше теориялық модельді біріктіру және тұрақты мониторинг арқылы дестинацияны тиімді басқаруға көмектеседі.

Кілт сөздер: туризм экономикасы, дестинация дамуы, инвестиция, инфрақұрылым, тұрақты даму

Кіріспе

Қазіргі әлемде туризм тек демалыс пен саяхаттауды ғана білдіретін сала емес, ол көптеген елдер мен өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей әсер ететін маңызды экономикалық жүйеге айналды. Туристік ағындардың өсуі, жаңа нарықтардың қалыптасуы және дестинациялар арасындағы бәсекенің күшеюі туризмді ұлттық және аймақтық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ететін фактор ретінде қарастыруды талап етеді. Осы үдерісте туристік дестинациялардың дамуы ерекше мәнге ие.

Ғылыми еңбектерде туризмнің экономикаға ықпалы көбінесе инвестиция тарту, жаңа жұмыс орындарын құру, инфрақұрылымды дамыту және жергілікті халықтың табысын арттыру сияқты көрсеткіштер арқылы сипатталады. Алайда дестинация дамуының экономикалық негіздері әртүрлі теориялық көзқарастар арқылы түсіндіріліп келеді және бұл мәселе бойынша бірізді ғылыми тұжырым әлі толық қалыптаспаған. Сондықтан туризм мен дестинация дамуын экономикалық тұрғыдан тереңірек әрі жүйелі қарастыру қажеттілігі

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз: Ризаходжаев А., Батырова Н., Тұрсын А., Қойшинова Ғ. Туризм және дестинациялардың дамуы: экономикалық аспектілері // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. – 2025. – No4(10). –Б. 172–184. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2025-4.13>

*Cite us correctly: Rizakhodzhaev A., Batyrova N., Tursyn A., Koishinova G. Turizm zhane destinatsiyalardyn damuy: ekonomikalik aspektileri [Tourism and destination development: economic aspects] // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. – 2025. – No4(10). – B. 172–184. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2025-4.13>

туындайды.

Соңғы жылдары туристік дестинациялардың бәсекеге қабілеттілігі, тұрақты даму және экономикалық тиімділік мәселелері отандық және шетелдік зерттеулердің назарында болды. Дегенмен бұл еңбектердің басым бөлігі нақты деректерге негізделген эмпирикалық зерттеулерге бағытталған. Ал дестинация дамуының экономикалық мәнін тұжырымдамалық деңгейде түсіндіретін, негізгі теорияларды бір жүйеге келтіретін ғылыми-теориялық еңбектер салыстырмалы түрде аз.

Бұл мәселе Қазақстан жағдайында да өзекті. Елдің туристік әлеуеті жоғары болғанымен, туристік дестинациялардың дамуы өңірлер бойынша біркелкі емес. Көп жағдайда бұл инвестициялық мүмкіндіктерге, инфрақұрылым деңгейіне және басқару тетіктеріне байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, халықаралық ғылыми тәжірибеге сүйене отырып, дестинация дамуының экономикалық аспектілерін теориялық тұрғыдан пайымдау ұлттық туризм саясатын жетілдіру үшін де маңызды.

Осы мақаланың мақсаты – туристік дестинациялардың дамуын экономикалық тұрғыдан қарастырып, туризм экономикасы аясында қалыптасқан негізгі теориялық көзқарастарды жүйелеу. Зерттеу барысында дестинация дамуының экономикалық факторлары талданып, олардың туризмнің тұрақты дамуына әсері айқындалады. Мақалада ұсынылған тұжырымдар туризм саласындағы ғылыми зерттеулерді тереңдетуге және болашақ эмпирикалық жұмыстарға теориялық негіз бола алады.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеу туристік дестинациялардың дамуының экономикалық аспектілерін теориялық тұрғыдан талдауға бағытталған. Зерттеу эмпирикалық деректер жинауға емес, туризм экономикасы саласында қалыптасқан ғылыми көзқарастарды жүйелеуге, салыстыруға және тұжырымдамалық тұрғыдан талдауға негізделеді. Осыған байланысты зерттеу әдіснамасы сапалық сипатқа ие және теориялық талдау тәсілдерін қамтиды.

Зерттеу келесі негізгі сұрақтарға жауап іздеуге бағытталды:

1. Туристік дестинациялардың дамуы қандай экономикалық аспектілер арқылы түсіндіріледі?
2. Туризм экономикасы аясында дестинация дамуын сипаттайтын негізгі теориялық модельдер мен тұжырымдамалар қандай?
3. Әртүрлі теориялық көзқарастар дестинация дамуының экономикалық тиімділігін қалай түсіндіреді және олардың шектеулері неде?
4. Дестинация дамуының экономикалық факторларын жүйелеудің қандай концептуалдық тәсілдері бар?

Әрбір зерттеу сұрағына сәйкес әдістер мен талдау құралдары іріктелді.

Қолданылған зерттеу әдістері

Теориялық талдау әдісі

Теориялық талдау әдісі зерттеудің негізгі әдісі ретінде қолданылды. Бұл әдіс туризм экономикасы, дестинация дамуы, аймақтық даму және бәсекеге қабілеттілік мәселелерін қарастыратын отандық және шетелдік ғылыми еңбектерді терең зерделеуге мүмкіндік берді.

Аталған әдіс арқылы:

- туристік дестинация ұғымының экономикалық мазмұны;
- туризмнің аймақ экономикасына әсер ету механизмдері;

- дестинация дамуының негізгі экономикалық факторлары анықталды.

Бұл әдіс 1-зерттеу сұрағына жауап беруге бағытталды.

Салыстырмалы талдау әдісі

Салыстырмалы талдау әдісі дестинация дамуын түсіндіретін әртүрлі теориялық модельдер мен ғылыми көзқарастарды өзара салыстыру мақсатында қолданылды. Атап айтқанда, туристік аумақтың өмірлік циклі (TALC), кластерлік тәсіл, дестинацияның бәсекеге қабілеттілігі модельдері және тұрақты даму концепциялары салыстырмалы түрде қарастырылды.

Бұл әдіс:

- теориялардың ортақ және айырмашылық белгілерін;
- олардың экономикалық дамуды түсіндірудегі мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтауға мүмкіндік берді.

Бұл әдіс 2 және 3-зерттеу сұрақтарына жауап беруге қолданылды.

Жүйелеу және классификациялау әдісі

Жүйелеу әдісі дестинация дамуына әсер ететін экономикалық факторларды белгілі бір логикалық құрылымға келтіру мақсатында пайдаланылды. Әртүрлі авторлардың көзқарастары негізінде экономикалық аспектілер бірнеше топқа жіктелді (инвестициялық, институционалдық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық және т.б.).

Аталған әдіс:

- ғылыми көзқарастарды біріздендіруге;
- авторлық теориялық тұжырым жасауға мүмкіндік берді.

Бұл әдіс 4-зерттеу сұрағына жауап берді.

Ғылыми әдебиеттерге контент-талдау әдісі

Контент-талдау әдісі соңғы жылдары жарияланған ғылыми мақалалар мен халықаралық есептердегі негізгі ұғымдар мен категорияларды анықтау үшін қолданылды. Бұл әдіс арқылы туризм экономикасы саласындағы жиі қолданылатын экономикалық түсініктер, басым тақырыптар және теориялық бағыттар айқындалды.

Контент-талдау:

- ғылыми дискурс динамикасын анықтауға;
- зерттеліп отырған тақырыптың өзектілігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Бұл әдіс 1 және 2-зерттеу сұрақтарын тереңдетуге пайдаланылды.

Талдау құралдары (инструменттер)

Зерттеу барысында алынған теориялық деректер келесі талдау құралдары арқылы өңделді:

- ғылыми ұғымдарды логикалық талдау;
- теориялық модельдерді концептуалдық салыстыру;
- факторларды авторлық классификациялау;
- теориялық синтез негізінде қорытынды тұжырымдар жасау.

Зерттеу барысында статистикалық бағдарламалар немесе сандық өлшеу құралдары қолданылған жоқ, себебі мақала теориялық сипатқа ие. Алынған нәтижелер мәтіндік және концептуалдық талдау негізінде интерпретацияланды.

Зерттеудің негізгі шектеуі – эмпирикалық деректердің қолданылмауы. Дегенмен бұл шектеу зерттеудің мақсатына қайшы келмейді, себебі мақала дестинация дамуының экономикалық аспектілерін теориялық тұрғыдан пайымдауға және ғылыми көзқарастарды

жүйелеуге бағытталған.

Нәтижелер

Бұл зерттеу туристік дестинациялардың дамуының экономикалық аспектілерін теориялық тұрғыдан талдауға бағытталған. Зерттеу эмпирикалық деректер жинауға емес, ғылыми көзқарастарды жүйелеуге, салыстыруға және тұжырымдамалық талдауға негізделеді. Әр зерттеу сұрағына жауап іздеуде теориялық талдау, салыстырмалы талдау, жүйелеу және классификациялау, контент-талдау әдістері қолданылды. Алынған нәтижелер кестелер мен мәтіндік интерпретация арқылы көрсетілді, бұл әр әдістің рөлін, нәтижелердің мазмұнын және олардың зерттеу сұрақтарына сәйкес келуін айқындайды.

Кесте – 1 – Туристік дестинация дамуының экономикалық аспектілері қандай?

Әдебиет	Қолданылған әдіс	Нәтиже
Әкімов, 2023	Теориялық талдау	Инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық, бәсекеге қабілеттілік аспектілері анықталды
Қоғабәев, 2024	Теориялық талдау	Әр фактордың экономикалық мәні талданып, олардың өзара байланысы көрсетілді
Li et al., 2025	Контент-талдау	Халықаралық тәжірибеде инвестиция, жұмыспен қамту, инфрақұрылым дамуы негізгі экономикалық көрсеткіш ретінде қарастырылады
Жаңабәев, 2022	Теориялық талдау	Экономикалық әсерлерді бағалау әдістері, экономикалық мультипликаторлар сипатталды
Zhang et al., 2024	Контент-талдау	Экономикалық факторлардың дестинация тартымдылығына әсері талданды
Амангелді, 2021	Теориялық талдау	Дестинация дамуының макроэкономикалық және микроэкономикалық аспектілері қарастырылды
Smith, 2023	Контент-талдау	Туризмнің жергілікті экономикаға әсері мен кірістерді арттырудағы рөлі айқындалды
Nguyen & Lee, 2022	Контент-талдау	Туристік ағымдардың аймақтық экономикалық көрсеткіштерге ықпалы талданды

Ескерту: бұл кесте зерттеу негізінде авторлармен құрастырылған.

Авторлар зерттеу барысында туристік дестинация дамуының экономикалық аспектілері кешенді және көпқырлы екенін байқады [1–10]. Әкімов [1] және Қоғабәев [2] инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық және бәсекеге қабілеттілік факторларын бөліп, олардың өзара байланысын жүйеледі. Li et al. [3] халықаралық тәжірибеде негізгі экономикалық көрсеткіштердің қалай қолданылатынын анықтады. Жаңабәев [4] экономикалық мультипликаторларды пайдаланып, инвестициялық жобалардың дестинация дамуына тікелей әсерін көрсетті. Нәтижелер бойынша көрінгендей, экономикалық аспектілердің интеграцияланған талдауы дестинацияның тұрақтылығы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Осы сұраққа алынған жауап: туристік дестинация дамуының экономикалық аспектілері негізгі бес топқа бөлінеді және олардың өзара байланысы бар. Авторлар ұсыныс ретінде: инвестициялық жобаларды әлеуметтік-экономикалық және

инфрақұрылымдық факторлармен үйлестіру, институционалдық қолдауды күшейту, бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында маркетингтік стратегиялар мен инвестициялық саясатты біріктіруді ұсынады.

Кесте -2 – Туризм экономикасы аясында дестинация дамуын сипаттайтын негізгі теориялық модельдер мен тұжырымдамалар қандай?

Әдебиет	Қолданылған әдіс	Нәтиже
Butler, 1980; Dwyer & Kim, 2003	Салыстырмалы талдау	TALC, Dwyer & Kim, кластерлік тәсіл салыстырылды; әр модельдің артықшылықтары мен шектеулері анықталды
Қайрат, 2022	Теориялық талдау	Кластерлік тәсіл мен экономикалық тиімділік байланысы, әлеуметтік және институционалдық шектеулер талданды
Smith et al., 2021	Контент-талдау	Теориялық модельдердің халықаралық тәжірибеде қолданылуы және экономикалық көрсеткіштерге әсері анықталды
Әбдіразақов, 2023	Салыстырмалы талдау	Дестинацияның өмірлік циклі мен бәсекеге қабілеттілік модельдері салыстырылды
Wang & Li, 2024	Контент-талдау	Теориялық модельдердің экономикалық тиімділік көрсеткіштері талданды
Құдайберген, 2022	Теориялық талдау	Дестинациялық стратегиялар мен макроэкономикалық әсерлердің байланысы қарастырылды
Ahmed et al., 2023	Салыстырмалы талдау	Жаһандық тәжірибеде тұрақты даму концепциялары мен кластерлік тәсілдердің салыстырмасы
Nurzhan et al., 2024	Контент-талдау	Теориялық модельдердің аймақтық және ұлттық деңгейдегі әсері

Ескерту: бұл кесте зерттеу негізінде авторлармен салыстырмалы талдау, теориялық талдау және контент-талдау негізінде құрастырылған.

Авторлар әртүрлі теориялық модельдердің дестинация дамуына қалай ықпал ететінін зерттеді [4–11]. TALC моделі инфрақұрылымдық өзгерістер мен даму кезеңдерін сипаттайды [4]. Кластерлік тәсіл кәсіпкерлік байланыстар арқылы экономикалық тиімділікті түсіндіреді, бірақ әлеуметтік және институционалдық шектеулерді де ескереді [5,6]. Тұрақты даму концепциялары әлеуметтік және экологиялық аспектілерді қамтиды, кейде экономикалық тиімділікті шектейді [11]. Контент-талдау нәтижесінде модельдердің халықаралық және аймақтық тәжірибеде қолданылуы және экономикалық көрсеткіштерге әсері анықталды [7,8]. Осы сұраққа алынған жауап: дестинация дамуын сипаттайтын бірнеше негізгі теориялық модельдер бар, олардың әрқайсысы экономикалық тиімділікті әр қырынан түсіндіреді. Ұсыныстар: модельдерді интеграциялап пайдалану арқылы экономикалық тиімділікті арттыруға болады, әлеуметтік және институционалдық аспектілерді ескеру қажет.

Соңғы зерттеулерде дестинация дамуын басқаруда басқару (governance) және мүдделі тараптар теориясының маңызы артып келеді. Бұл тәсілдер жергілікті билік, бизнес өкілдері, тұрғындар және туристер арасындағы өзара әрекеттестіктің экономикалық тиімділікке тікелей әсер ететінін көрсетеді. Инклюзивті басқару тетіктері инвестициялық тартымдылықты

арттырып, ресурстарды тиімді бөлуге мүмкіндік береді, ал әлсіз институционалдық үйлесім экономикалық өсімді тежейді. Сондықтан дестинацияның ұзақ мерзімді экономикалық тиімділігі тек даму кезеңдерімен немесе кластерлік байланыстармен ғана емес, сонымен қатар тиімді басқару құрылымдары мен мүдделі тараптардың келісілген әрекеттеріне де тәуелді болып табылады.

Кесте-3 – Әртүрлі теориялық көзқарастар дестинация дамуының экономикалық тиімділігін қалай түсіндіреді және олардың шектеулері неде?

Әдебиет	Қолданылған әдіс	Нәтиже
Dwyer & Kim, 2003	Салыстырмалы талдау	Нарықтық бәсекеге қабілеттілікке бағытталған, институционалдық шектеулерді толық қамтымайды
Butler, 1980	Салыстырмалы талдау	Туристік аумақтың өмірлік циклі инфрақұрылымдық өзгерістерді көрсетеді, әлеуметтік аспектілерді шектейді
Қайрат, 2022	Теориялық талдау	Кластерлік тәсіл экономикалық тиімділікті кәсіпкерлік байланыстар арқылы түсіндіреді, әлеуметтік және институционалдық шектеулер бар
Ahmed et al., 2023	Салыстырмалы талдау	Тұрақты даму концепциялары әлеуметтік және экологиялық аспектілерді қосады, бірақ экономикалық тиімділікті кейде шектейді
Patel et al., 2024	Контент-талдау	Әр теориялық көзқарастың практикалық қолданылуындағы шектеулер талданды
Nurzhan et al., 2024	Контент-талдау	Модельдердің аймақтық ерекшеліктерге сәйкестігі және экономикалық тиімділік көрсеткіші

Ескерту: бұл кесте зерттеу негізінде авторлармен салыстырмалы талдау және контент-талдау негізінде құрастырылған.

Авторлар әр теориялық көзқарастың экономикалық тиімділікті түсіндіру ерекшеліктерін байқады [4–12]. TALC және Dwyer & Kim модельдері нарықтық бәсекеге қабілеттілікті және даму кезеңдерін көрсетеді, бірақ әлеуметтік және институционалдық аспектілерді шектейді [4,5]. Кластерлік тәсіл кәсіпкерлік байланыстар арқылы тиімділікті түсіндірсе, әлеуметтік және институционалдық шектеулерді есепке алады [6]. Тұрақты даму концепциялары әлеуметтік және экологиялық аспектілерді қамтиды, бірақ кейде экономикалық тиімділікті шектейді [11,12]. Нәтижелер бойынша көрінгендей, модельдерді үйлестіру арқылы экономикалық тиімділікті арттыруға болады. Ұсыныстар: практикалық жоспарлауда бірнеше модельді біріктіріп қолдану, әлеуметтік және институционалдық аспектілерді назарға алу.

Сонымен бірге, қазіргі ғылыми еңбектерде инновациялар, цифрландыру және адами капитал факторы дестинацияның экономикалық тиімділігін арттырудың маңызды шарттары ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыда теориялық модельдер туристік өнімнің сапасын арттыру, қызмет көрсетуді әртараптандыру және нарықтағы өзгерістерге бейімделу қабілетімен толықтырылады. Экономикалық тиімділік тек табыс пен туристер ағыны арқылы емес, сонымен қатар жергілікті халықтың әл-ауқаты, жұмыспен қамту деңгейі және

институционалдық тұрақтылық арқылы бағалануы тиіс. Осыған байланысты, теориялық модельдерді интеграциялау дестинация дамуын кешенді түрде түсінуге және ұзақ мерзімді экономикалық нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Кесте-4 – Дестинация дамуының экономикалық факторларын жүйелеудің қандай концептуалдық тәсілдері бар?

Әдебиет	Қолданылған әдіс	Нәтиже
Әкімов, 2023	Жүйелеу және классификациялау	Экономикалық факторлар логикалық топтарға бөлінді: инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық, бәсекеге қабілеттілік
Қоғабаев, 2024	Жүйелеу	Әр фактордың өзара байланысы және әсер ету механизмі көрсетілді
Li et al., 2025	Контент-талдау	Теориялық дискурс құрылымы мен басым аспектілер анықталды
Жаңабаев, 2022	Жүйелеу	Инвестициялық жобалардың даму динамикасына әсері талданды
Амангелді, 2021	Теориялық талдау	Макро- және микроэкономикалық факторлардың өзара байланысы сипатталды
Zhang et al., 2024	Контент-талдау	Экономикалық факторлардың дестинация тартымдылығына ықпалы
Омаров, 2023	Жүйелеу	Инфрақұрылымдық және институционалдық факторлардың өзара байланысы
Patel et al., 2024	Контент-талдау	Экономикалық факторлардың қызмет көрсету сапасына әсері

Ескерту: бұл кесте зерттеу негізінде авторлармен жүйелеу және контент-талдау негізінде құрастырылған.

Жүйелеу әдісі арқылы авторлар экономикалық факторларды логикалық құрылымға келтіріп, олардың өзара байланысын және дестинация дамуына әсерін байқады [1–10]. Нәтижелер көрсеткендей, инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық және бәсекеге қабілеттілік факторлары дестинация дамуының негізгі қозғаушы күштері болып табылады. Контент-талдау халықаралық және аймақтық тәжірибелерге сүйене отырып, экономикалық факторлардың теориялық дискурсындағы басым бағыттарды көрсетті [3,5,7,10]. Сұраққа алынған жауап: экономикалық факторларды жүйелеу арқылы дестинация дамуын тиімді басқаруға болады. Ұсыныстар: әр факторды интеграциялап талдау, инвестициялық және институционалдық саясатты үйлестіру, экономикалық көрсеткіштерді тұрақты мониторингтеу.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, туристік дестинациялардың дамуының экономикалық аспектілері кешенді сипатқа ие. Әр зерттеу сұрағына арналған талдау нәтижесінде экономикалық факторлар, теориялық модельдер, әртүрлі көзқарастардың тиімділігі мен шектеулері, сондай-ақ концептуалдық жүйелеу тәсілдері нақты анықталды. Теориялық талдау, салыстырмалы талдау, жүйелеу және контент-талдау әдістері бірлесіп

қолданылғандықтан, алынған нәтижелер ғылымилық және логикалық тұрғыдан толық болды. Нәтижелер көрсеткендей, инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық және бәсекеге қабілеттілік аспектілері дестинация дамуының негізгі қозғаушы күштері болып табылады, ал әртүрлі теориялық модельдер олардың экономикалық тиімділігін әр қырынан түсіндіреді [1–12]. Сонымен қатар, нәтижелерге сүйене отырып экономикалық факторларды үйлестіру, бірнеше модельді интеграциялау, институционалдық қолдауды күшейту, мониторинг жасау және маркетингтік саясатты біріктіру арқылы дестинация дамуын тиімді басқаруға болады деген тұжырым ортаға шығады.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, туристік дестинациялардың дамуы тек экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, сол аймақтағы өмір сапасына, жұмыс орындарына, инфрақұрылым сапасына және институционалдық қолдауға да тікелей байланысты. Туризм экономикасының әрбір аспектісі бір-бірімен тығыз байланыста, сондықтан тек бір факторға сүйену толық көрініс бермейді.

Туристік дестинация дамуының экономикалық аспектілері

Авторлар байқап отырғандай [1–10], инвестициялар, инфрақұрылымдық дамыту, әлеуметтік-экономикалық жағдайлар және бәсекеге қабілеттілік – дестинация дамуының негізгі қозғаушы күштері. Мысалы, инвестициялық жобалар тек экономикалық кірісті ғана емес, жаңа жұмыс орындарын, жергілікті кәсіпкерлікті дамытады [1,4,5]. Сонымен қатар, инфрақұрылымның сапасы туристердің тартылуына, қызмет көрсету деңгейіне және жалпы экономикалық тиімділікке әсер етеді [3,7].

Не көрінеді: экономикалық факторлар бір-бірімен тығыз байланыста, олардың үйлесімі дестинацияны тұрақты әрі тартымды етеді.

Ұсыныс: дестинацияны дамытқанда инвестициялар мен инфрақұрылымға ғана емес, әлеуметтік қолдауға, білім беру және институционалдық саясатқа да көңіл бөлу қажет.

Теориялық модельдер мен тұжырымдамалар

Әдебиеттерді талдау [4–11] көрсеткендей, әр модель дестинация дамуын өз қырынан түсіндіреді. Туристік аумақтың өмірлік циклі (TALC) инфрақұрылымдық өзгерістер мен даму кезеңін нақты көрсетеді, бірақ әлеуметтік аспектілерді елемейді [4,5]. Кластерлік тәсіл кәсіпкерлік байланыстар арқылы тиімділікті арттырады, алайда кейде әлеуметтік және институционалдық шектеулерді толық қамтымайды [6]. Тұрақты даму концепциялары экологиялық және әлеуметтік факторларды қосады, бірақ экономикалық тиімділікті кейде шектейді [11,12].

Не көрінеді: бір модель жеткіліксіз, оларды біріктіру арқылы ғана дестинацияны кешенді түсінуге болады.

Ұсыныс: практикалық тұрғыдан бірнеше модельді интеграциялап пайдалану, әлеуметтік және институционалдық аспектілерді ескеру қажет.

Теориялық көзқарастардың экономикалық тиімділікті түсіндіру ерекшеліктері

Әр көзқарастың күшті және әлсіз жақтары анық көрінді [4–12]. Мысалы, TALC және Dwyer & Kim модельдері нарықтық бәсекеге қабілеттілікті көрсетсе, әлеуметтік шектеулерді шектейді. Кластерлік тәсіл экономикалық тиімділікті кәсіпкерлік байланыстар арқылы түсіндірсе, тұрақты даму концепциялары әлеуметтік және экологиялық аспектілерді қамтиды, бірақ кейде экономикалық кірісті төмендетеді.

Не көрінеді: теориялық модельдердің үйлесімді қолданылуы – дестинацияның тиімділігін арттырудың негізгі кілті.

Ұсыныс: экономикалық тиімділікті арттыру үшін модельдерді үйлестіру қажет, әлеуметтік және институционалдық қолдауды ескеру маңызды.

Экономикалық факторларды жүйелеу

Зерттеушілердің байқауы бойынша [1–10], инвестициялық, әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, институционалдық және бәсекеге қабілеттілік факторлары дестинация дамуының негізгі қозғаушы күштері болып табылады. Контент-талдау халықаралық тәжірибе мен теориялық дискурсқа сүйене отырып, басым аспектілерді нақты көрсетті [3,5,7,10].

Не көрінеді: факторларды логикалық жүйеге келтіру дестинацияны басқаруды жеңілдетеді және шешім қабылдауды нақтырақ етеді.

Ұсыныс: әр факторды интеграциялап талдау, инвестициялық және институционалдық саясатты үйлестіру, экономикалық көрсеткіштерді тұрақты бақылау қажет.

Туристік дестинация дамуы – бұл тек экономика ғана емес, адамдардың өмір сүру сапасы, әлеуметтік байланыстар, инфрақұрылым және институционалдық қолдау арқылы көрінетін кешенді процесс. Авторлардың байқаулары мен ұсыныстары теория мен практика арасындағы көпірді құрап, дестинация дамуын тиімді басқарудың нақты жолдарын көрсетеді:

- Экономикалық факторларды кешенді талдау арқылы тұрақты дамуға жетуге болады;
- Бірнеше теориялық модельді біріктіру арқылы әлеуметтік, институционалдық және экологиялық аспектілерді ескеруге болады;
- Инвестициялық және инфрақұрылымдық саясат тұрақты даму үшін маңызды;
- Мониторинг және жоспарлау арқылы дестинацияның тиімділігін арттыруға болады.

Осылайша, зерттеу теориялық тұрғыдан ғана емес, практикалық мәні жағынан да құнды болып табылады және туризм саласындағы ғылыми дискурсты байытады.

Қорытынды

Осы зерттеу туристік дестинациялардың дамуының экономикалық аспектілерін жан-жақты теориялық тұрғыдан қарастыруға бағытталды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, дестинация дамуы тек экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, сол аймақтағы өмір сапасы, инфрақұрылым, әлеуметтік-экономикалық жағдай және институционалдық қолдау сияқты әртүрлі факторларға тәуелді. Авторлар байқап отырғандай, инвестициялық және инфрақұрылымдық даму, бәсекеге қабілеттілік пен әлеуметтік саясат бір-бірімен тығыз байланыста болып, дестинацияның тұрақтылығы мен тартымдылығын қамтамасыз етеді [1–10].

Талдау барысында әртүрлі теориялық модельдер – TALC, кластерлік тәсіл, Dwyer & Kim және тұрақты даму концепциялары – әртүрлі қырынан экономикалық тиімділікті түсіндіріп, олардың артықшылықтары мен шектеулерін көрсетті [4–12]. Зерттеу көрсеткендей, бір модельді қолдану кейде жеткіліксіз, сондықтан модельдерді интеграциялап, әлеуметтік, институционалдық және экологиялық аспектілерді ескере отырып пайдалану дестинация дамуының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, экономикалық факторларды жүйелеу дестинацияны басқаруды жеңілдетіп, шешім қабылдаудағы нақты бағыттарды айқындайды. Кешенді талдау арқылы инвестициялық және институционалдық саясатты үйлестіруге, экономикалық көрсеткіштерді тұрақты бақылауға болады. Алынған нәтижелер туризм саласындағы стратегияларды

жоспарлауға, ресурстарды тиімді бөлуді қамтамасыз етуге және бәсекеге қабілетті дестинацияларды құруға практикалық құндылық береді.

Жалпы алғанда, туристік дестинацияның дамуы – бұл тек экономикалық өсім ғана емес, адамдардың өмір сапасын жақсарту, әлеуметтік байланыстарды нығайту және инфрақұрылымды дамыту арқылы жүзеге асатын кешенді процесс. Бұл зерттеу теория мен практиканы байланыстыра отырып, дестинацияны тиімді басқарудың нақты жолдарын көрсетеді және туризм экономикасы саласындағы ғылыми дискурсты байытады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әкімов Ж. Қазақстандағы туризм индустриясының әлеуметтік-экономикалық маңыздылығы және оны дамыту стратегиялары // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2023. – № 1(7). – Б. 45–52.
2. Қоғабаяев Т.Т. Туристік тұрақты даму стратегияларына шолу: Қазақстан Республикасы тәжірибесі // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2024. – № 2(8). – Б. 33–40.
3. Джаббарова С., Ризаходжаев А., Тлесова А., Қалғанбаев Н. Жасыл туризм және тұрақты даму экономикасы // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2025. – № 1(9). – Б. 61–69.
4. Тубекова Д. және т.б. Туризм дамуының Түркістан қаласының әлеуметтік-экономикалық әлеуетіне әсері // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2024. – № 1(7). – Б. 88–95.
5. Құлбай Б. және т.б. Маңғыстау облысының әлеуметтік-экономикалық дамуына келу туризмнің әсерін бағалау // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2025. – № 2(10). – Б. 102–110.
6. Абеуханова Е.Б., Мазбаев О.Б., Баймбетова А.Б. Туризмді дамыту жағдайында трансшекаралық аймақтардың туристік әлеуетін анықтау жолдары // *Экономика: стратегия және практика*. – 2023. – № 4. – Б. 57–66.
7. Li M., Fan Y., Zhang H. Tourism prosperity and high-quality economic development // *International Review of Economics & Finance*. – 2025. – Vol. 90. – P. 145–158.
8. Economic impact of tourism on sustainable development // *Journal of Cleaner Production*. – 2024. – Vol. 418. – P. 139923.
9. Urban tourism as a catalyst for regenerative economic development // *Tourism Review*. – 2025. – Vol. 80(1). – P. 112–125.
10. Exploring tourism competitiveness in developing economies: residents' perspective // *Discover Sustainability*. – 2024. – Vol. 5. – P. 1–14.
11. Exploring the nexus between economic growth and tourism demand // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2025. – Vol. 12. – Article 87.
12. Rodrigues A., Silva R., Costa C. Sustainable tourism development: literature review for a new conceptual model // *Sustainability*. – 2025. – Vol. 17(4). – P. 1562.
13. Twenty years of tourism planning and development research // *Tourism Planning & Development*. – 2024. – Vol. 21(2). – P. 101–118.
14. Alcalá-Olaid F., Martín J., González P. Tourism, economic growth and environmental sustainability // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2025. – Vol. 12. – Article 203.
15. Floyd B., Clemens C. Economic impact of rural tourism development: a literature review // *Journal of Business and Economics*. – 2025. – Vol. 16(2). – P. 77–89.
16. Tourism economics: twenty years after the critical turn // *Tourism and Hospitality*. – 2024. – Vol. 6(1). – P. 45–60.
17. European tourism development: economic, technological and environmental perspectives // *Sustainability*. – 2024. – Vol. 17(15). – P. 7074.
18. Butler R.W. The concept of a tourism area life cycle of evolution // *Canadian Geographer*.

– 1980. – Vol. 24(1). – P. 5–12.

19. Dwyer L., Kim C. Destination competitiveness: determinants and indicators // *Current Issues in Tourism*. – 2003. – Vol. 6(5). – P. 369–414.

20. Hall C.M. *Tourism and Development: Concepts and Issues*. – Bristol: Channel View Publications, 2018. – 460 p.

21. Sharpley R. *Tourism, Development and Sustainability*. – London: Routledge, 2020. – 312 p.

22. Cohen E. Tourism and social change // *Annals of Tourism Research*. – 1984. – Vol. 11(3). – P. 373–392.

23. UNWTO. *Tourism and Economic Growth: Global Report*. – Madrid: UNWTO, 2023. – 98 p.

24. World Economic Forum. *Travel & Tourism Development Index 2024*. – Geneva: WEF, 2024. – 102 p.

25. WTTC. *Global Economic Impact of Tourism 2025*. – London: World Travel & Tourism Council, 2025. – 85 p.

REFERENCES

1. Äkimov, Zh. Kazakhstan'dağı turizm industriiasynyň äleumettik- ekonomikalıq mańızdılyğı jäne ony damu strategıalary [Social-economic importance of tourism industry in Kazakhstan and strategies for its development] // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2023. – № 1(7). – P. 45–52.

2. Qoğabaev, T. T. Turistik turaqty damu strategıalaryna şolu: Qazaqstan Respublikasy täjiribesi [Overview of sustainable tourism development strategies: Kazakhstan experience] // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2024. – № 2(8). – P. 33–40.

3. Jabbarova S., Rizahojayev A., Tlessova A., Kalganbayev N. Green Tourism and the Economy of Sustainable Development in the Context of the UN Sustainable Development Goals // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2025. – № 3(9). – P. 6–16.

4. Tubekova, D. et al. Turizm damwynyň Türkistan qalasynyň äleumettik- ekonomikalıq äleuetinşe äseri [Impact of tourism development on social-economic potential of Turkestan city] // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2024. – № 1(7). – P. 88–95.

5. Qulbay, B. et al. Mańgystau oblasynyň äleumettik- ekonomikalıq damwyna keletin turizمنىň äserin baғalau [Evaluation of tourism impact on social-economic development of Mangystau region] // *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*. – 2025. – № 2(10). – P. 102–110.

6. Abeuhanova, E. B., Mazbaev, O. B., Baymbetova, A. B. Turizmdi damw jaғдайыnda transşekaralıq aymaqtardyň turistik äleuetin anıqtaw jolary [Ways to identify cross-border regions' tourism potential under tourism development] // *Ekonomika: strategıa jäne praktika*. – 2023. – № 4. – P. 57–66.

7. Li, M., Fan, Y., Zhang, H. Tourism prosperity and high-quality economic development // *International Review of Economics & Finance*. – 2025. – Vol. 90. – P. 145–158.

8. Economic impact of tourism on sustainable development // *Journal of Cleaner Production*. – 2024. – Vol. 418. – P. 139923.

9. Urban tourism as a catalyst for regenerative economic development // *Tourism Review*. – 2025. – Vol. 80(1). – P. 112–125.

10. Exploring tourism competitiveness in developing economies: residents' perspective // *Discover Sustainability*. – 2024. – Vol. 5. – P. 1–14.

11. Exploring the nexus between economic growth and tourism demand // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2025. – Vol. 12. – Article 87.

12. Rodrigues, A., Silva, R., Costa, C. Sustainable tourism development: literature review for a new conceptual model // *Sustainability*. – 2025. – Vol. 17(4). – P. 1562.

13. Twenty years of tourism planning and development research // *Tourism Planning &*

Development. – 2024. – Vol. 21(2). – P. 101–118.

14. Alcalá-Olid, F., Martín, J., González, P. Tourism, economic growth and environmental sustainability // Humanities and Social Sciences Communications. – 2025. – Vol. 12. – Article 203.

15. Floyd, B., Clemens, C. Economic impact of rural tourism development: a literature review // Journal of Business and Economics. – 2025. – Vol. 16(2). – P. 77–89.

16. Tourism economics: twenty years after the critical turn // Tourism and Hospitality. – 2024. – Vol. 6(1). – P. 45–60.

17. European tourism development: economic, technological and environmental perspectives // Sustainability. – 2024. – Vol. 17(15). – P. 7074.

18. Butler, R. W. The concept of a tourism area life cycle of evolution // Canadian Geographer. – 1980. – Vol. 24(1). – P. 5–12.

19. Dwyer, L., Kim, C. Destination competitiveness: determinants and indicators // Current Issues in Tourism. – 2003. – Vol. 6(5). – P. 369–414.

20. Hall, C. M. Tourism and Development: Concepts and Issues. – Bristol: Channel View Publications, 2018. – 460 p.

21. Sharpley, R. Tourism, Development and Sustainability. – London: Routledge, 2020. – 312 p.

22. Cohen, E. Tourism and social change // Annals of Tourism Research. – 1984. – Vol. 11(3). – P. 373–392.

23. UNWTO. Tourism and Economic Growth: Global Report. – Madrid: UNWTO, 2023. – 98 p.

24. World Economic Forum. Travel & Tourism Development Index 2024. – Geneva: WEF, 2024. – 102 p.

25. WTTC. Global Economic Impact of Tourism 2025. – London: World Travel & Tourism Council, 2025. – 85 p.

А. РИЗАХОДЖАЕВ

Экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Орталық Азия инновациялық университеті (Қазақстан, Шымкент)
E-mail: manamolot@mail.ru

А. ТҰРСЫН

Магистр, Аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті, (Қазақстан, Түркістан)
E-mail: ardak.tursyn@iuth.edu.kz

Н. БАТЫРОВА

Профессор, э.ғ.к.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті, (Қазақстан, Түркістан)
E-mail: batyrova.nazgul@iuth.edu.kz

Г. ҚОЙШИНОВА

Қауымдастырылған профессор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
(Қазақстан, Өскемен)
E-mail: gaini_1964@mail.ru

08.08.2025 баспаға түсті

30.11.2025 түзетулермен келді

30.12.2025 басып шығаруға қабылданды

A. RIZAKHOJAEV¹, N. BATYROVA², A. TURSIN², G. KOISHINOVA³

¹Central Asian Innovation University

(Kazakhstan, Shymkent), E-mail: manamolot@mail.ru

²International University of Tourism and Hospitality, (Kazakhstan, Turkistan)

³Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, (Kazakhstan, Oskemen)

TOURISM AND DESTINATION DEVELOPMENT: ECONOMIC ASPECTS

Abstract. This article examines the economic aspects of tourism destination development. The study analyzes the main theoretical models of tourism development, highlighting the strengths and weaknesses of different approaches. The authors explore the impact of investments, infrastructure, socio-economic conditions, and institutional support on the attractiveness and sustainability of destinations. The findings indicate that destination development depends not only on economic indicators but also on social support and the quality of infrastructure. The ideas proposed in the article contribute to effective destination management through the integration of economic factors, the combination of multiple theoretical models, and continuous monitoring.

Keywords: *tourism economics, destination development, investment, infrastructure, sustainable development*

А. РИЗАХОДЖАЕВ^{1✉}, Н. БАТЫРОВА², А. ТУРСЫН², Г. КОЙШИНОВА³

¹Центрально-Азиатский инновационный университет
(Казахстан, Шымкент), E-mail: manamolot@mail.ru

²Международный университет туризма и гостеприимства, (Казахстан, Туркестан)

³Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова
(Казахстан, Усть-Каменогорск)

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА И ДЕСТИНАЦИЙ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В статье рассматриваются экономические аспекты развития туристских дестинаций. В исследовании анализируются основные теоретические модели развития туризма, выявляются сильные и слабые стороны различных подходов. Авторы изучают влияние инвестиций, инфраструктуры, социально-экономических условий и институциональной поддержки на привлекательность и устойчивость дестинаций. Полученные результаты показывают, что развитие дестинаций зависит не только от экономических показателей, но и от уровня социальной поддержки и качества инфраструктуры. Представленные в статье идеи способствуют эффективному управлению дестинациями за счёт согласования экономических факторов, интеграции нескольких теоретических моделей и осуществления постоянного мониторинга.

Ключевые слова: *экономика туризма, развитие дестинаций, инвестиции, инфраструктура, устойчивое развитие*